

Тернопільщина є унікальним регіоном, де драматично переплелися різноманітні історичні віхи і долі військових зі всієї України. В пам'ять про ці події і людей залишилося багато автентичних і сучасних об'єктів. Усі вони потребують належного збереження і подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Б. Г. Культ померших і поляглих як засіб плекання традиції // Літопис Червоної Калини. 1939. Ч. 5. С. 3–4.
2. Боротьба за українську державність 1917–1921 рр. на Тернопільщині: місця пам'яті / упоряд.: В. Салук. Тернопіль : Підручники і посібники, 2020. 208 с.
3. Гуцал П. Пам'ятки Західно-Української Народної Республіки культурно-історичні. Тернопільська область. Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923 / Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки. Т. 3: П–С. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2020. С. 43–49.
4. Пахолко С. Дмитрів М. Українська фалеристична спадщина періоду національно-визвольної боротьби 1848–1956 років. Львів, 2022. 176 с.
5. Салук В. Кладовища воїнів Перших визвольних змагань на Тернопільщині // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2023»: тези доп., 29 листоп. – 1 грудня 2023 р., Київ. К: КНУБА, 2023. С. 477–478.
6. Салук В. Перші на Галичині пам'ятники Борцям за волю України у Семиківцях і Товстенському: проблемні питання хронології і типології // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2024»: тези доп., 5–7 листоп. 2024 р., Київ. К: КНУБА, 2023.
7. Салук В. Проблематика дослідження й пошуку місць поховань воїнів Армії УНР на Тернопільщині // Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених «BUILD-MASTER-CLASS-2021»: тези доп., 1–3 грудня 2021 р., Київ. К: КНУБА, 2021. С. 418–419.
8. Салук В. Пропам'ятні таблиці 1920–1930-х рр. на Тернопільщині, присвячені воїнам перших визвольних змагань: історія та характеристика // Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2022. Т. 33 (72) № 4. С. 114–122.
9. Строчень Л. Пам'ятки та пам'ятні знаки Українським січовим стрільцям на Тернопільщині. А ми тую стрілецьку славу збережемо...: фотокаталог пам'яток і пам'ятних знаків, присвячених Українським січовим стрільцям, на Тернопільщині. Тернопіль: Джура, 2016. С. 3–8.

Світлана ОРЛИК

*доктор історичних наук, професор кафедри історії, археології,
інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського
національного технічного університету*

СТАН ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ НА ОКУПОВАНИХ РОСІЄЮ ТЕРИТОРІЯХ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одним із викликів, що постали перед Україною у другому десятиріччі ХХІ століття, стала агресивна мілітаристська неоімперська політика російської федерації. Історичний досвід російської окупації територій Східної Галичини та Північної Буковини в роки Великої війни свідчить, що російська влада завжди керувалася жагою розширення територій за рахунок українських земель. Сьогодні, під час повномасштабної агресії проти суверенної держави України, окупувавши українські міста і села АР Крим, певних частин Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, російська влада грабує і вивозить готову продукцію, майно промислових підприємств та фермерських господарств, чинить беззаконня відносно життя, прав і свобод громадян України, які залишилися на окупованих територіях. Подібні речі чинила російська влада 110 років тому на завойованих теренах Східної Галичини та Північної Буковини.

Важке соціально-економічне становище місцевого населення під час російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни розглядали українські вчені: І. Берест [1], В. Великочий [2], І. Кучера [10], І. Лозинська [11], О. Мазур та І. Патер [12], О. Мазур та О. Сухий [13], С. Орлик [14–19] та ін.

Вторгнення російських військ на територію Східної Галичини і Північної Буковини в часи Першої світової війни несло горе, біди і великі страждання для місцевого населення. Відбувалося тотальне знищення економіки цих регіонів. Бойові дії та розорення сільських і містечкових господарств призводили до суттєвого зменшення виробництва сільськогосподарської продукції. Масові знищення посівів та вирощених врожаїв сільськогосподарських культур погрожували місцевому люду голодом.

Питання стану продовольчого ринку на окупованих росією територіях Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни – це комплексна проблема, яку доцільно розглядати за такими основними напрямками.

1. Стан сільського господарства та переробної промисловості на окупованих територіях. До вторгнення російських військ на західноукраїнських землях ведення сільського господарства відбувалося за своїм мирним укладом. Із загальної кількості земельних ресурсів (7,182 млн дес.) під ріллям використовувалося 3,466 млн дес., під садами – 28 тис. дес., інші землі – це ліси, луки і гори [20, арк. 7]. Орні землі засівалися житом (18,13%), вівсом (18,1%), пшеницею (14,9%), конюшиною (9,8%), ячменем (8,3%), гречкою (1,6%), маїсом (1,6%), засаджувалося картоплею (13,3%), буряком столовим (0,8%), буряком цукровим (0,2%) тощо [20, арк. 7 зв.]. Щодо стану тваринництва, то у 1913 р. «великої рогатої худоби рахувалося від 200–500 голів, свиней від 200–500 голів і коней більше 100 голів на 1.000 осіб населення. Вівчарство <...> спостерігається головним чином у прилеглий невеликій частині Південної Галичини, де досягає 200–500 голів на 1.000 осіб населення» [20, арк. 7 зв.]. Війна, яку принесла російська імперія на західноукраїнські землі, знищила сільське господарство до такої міри, що в окремих регіонах не було не те що посівного матеріалу на наступну весну, а й харчуватися ставало нічим. Примусові реквізиції тяглової (робочої) худоби, залучення до підводної повинності не давали можливості для обробітку землі, а вилучення продуктивної худоби спричиняло голод.

Ситуація з трудовими ресурсами (у т. ч. пов'язана з мобілізацією та біженством) невпинно погіршувалася. На 1911 р. населення Галичини становило 8,019 тис. осіб [20, арк. 7]. Як відомо, з початком війни значна кількість чоловічого населення була мобілізована до австрійської армії, а з приходом російських військ також відбувалася примусова мобілізація до російської армії. Цивільне населення потерпало від військових дій. Окрім того, «враховуючи особливості сільського господарства Галичини, російські власті навіть планували вирішити питання про переселення сільського населення краю на сибірські землі» [12, с. 46]. Посилилося біженство місцевого населення (як міського, так і сільського) від війни, у т. ч. і до Наддніпрянської України [7]. Такі обставини оберталися недостатністю робочих рук у сільському господарстві.

2. Тенденції, які склалися з цінами на продовольчому ринку. Різке зростання реальних ринкових цін на увесь асортимент продовольчої та промислової групи товарів першої необхідності зумовлене недостатністю пропозиції товарів на споживчому ринку, що породжувало спекуляцію, приховування товарів, продаж неякісних продуктів тощо. Регулювання окупаційною владою споживчих цін шляхом установлення такс (максимальних цін) на товари першої необхідності за визначеним переліком груп товарів а також такс-прейскурантів на продукцію громадського харчування. Встановлюючи такси на продукти харчування, окупаційна влада прагнула стримати ріст цін у «ручному режимі». Проте такий

механізм не спрацьовував, такси постійно переглядалися і з кожним разом вони встановлювалися все вищими і вищими. До прикладу, за період з 29 вересня 1914 р. – по 20 жовтня 1917 р. у м. Збаражі такси на харчі зросли непомірно швидкими темпами: на житнє борошно разове з 0,03 руб. до 0,24 руб. за фунт, тобто у 8 разів, пшеничне борошно 2 сорту з 0,05 до 0,38 руб. за фунт – у 7,6 рази, на м'ясо свиняче з 0,14 руб. до 1,0 руб. за фунт – у 7,14 рази, на м'ясо волове і телятину – майже у 6 разів, на сало з 0,26 до 2,0 руб. за фунт – у 7,69 рази, на ковбасу з 0,26 до 1,80 руб. за фунт – у 6,92 рази, смалець з 0,29 до 2,80 руб. за фунт – у 9,65 рази, яйця свіжі з 0,02 ½ до 0,15 за штуку – у 7,5 рази, молоко з 0,12 до 0,6 руб. – у 5 разів, а коров'яче масло від позначки 0,28 руб. збільшилося до 3,68 руб. за фунт, що складало ріст ціни на 13,14%. Що стосується такси на хліб, то молочна булка з крупчатки з такси 0,08 руб. зросла до 0,6 руб. за фунт, тобто у 7,5 рази, а житній хліб з 0,03 ½ до 0,28 руб. – у 9,33 рази, пшеничний хліб таксувався з серпня 1917 р. за ціною 0,11 руб., а вже 20 жовтня його такса становила 0,40 руб., тобто за три місяці ціна збільшилася майже у 4 рази [3, арк. 6–8, 10–11; 4, арк. 95–109, 148, 154; 5, арк. 133]. Найнижча позиція росту цін була в гороху – з 0,04½ до 0,13 руб. за фунт – у 3,25 рази. До початку 1917 р. з переліку таксованих цін зникла більша половина харчових продуктів, включаючи: молочну булку з крупчатки, макарони, рис, пшоно, мед і патоку, квасолу, гречану, перлову і ячну крупи, сир коров'ячий, сметану, дріжджі, цибулю, часник, м'ясо птиці, крохмаль тощо.

3. Погіршення стану внутрішньої та зовнішньої торгівлі, включаючи суттєве зменшення підприємницької активності у сфері торгівлі, яке супроводжувалося закриттям як стаціонарних, так і пересувних торговельних об'єктів. Окрім того окупаційна влада запроваджувала різні обмеження та посилювала контроль за пересуванням цивільних осіб по окупованій території та за її межі (відповідно до «Тимчасових правил щодо в'їзду в Галичину осіб з губерній Російської імперії, виїзду з Галичини і рух в середині Галичини» прийнятих начальником постачання армій Південно-Західного фронту від 11 листопада 1914 р.), що негативно вплинуло на пересувну торгівлю між містами і повітами. Значно знизилася базарна та ярмаркова торгівля [18, с. 56]. Проблеми грошового обігу: одночасне перебування в обігу російського рубля та австрійської корони, випуски сурогатних грошей у вигляді міських бон, несприйняття місцевим населенням російського рубля, «розмінна криза» у вигляді критичної нестачі дріб'язкового номіналу монет, інфляційні процеси знецінювали гроші та знижували їхню купівельну спроможність тощо. Переорієнтація зовнішньої торгівлі на ринки російської імперії [17]. На окупованих територіях порушено існуючі раніше економічні зв'язки, що скоротило товарообіг і повністю унеможливило потрапляння на ринок Галичини необхідних продуктів харчування і товарів першої необхідності промислової групи, особливо тих, які не вирощувалися або ж не виготовлялися в регіоні. Логістичний (транспортний) колапс паралізував можливість постачання товарів для цивільного населення, що суттєво вплинуло на стан продовольчого ринку регіону, адже існуюча транспортна інфраструктура була повністю задіяна для потреб російської армії та цивільної окупаційної влади [8].

4. Примусові реквізиції та закупівлі сільськогосподарської продукції здійснювалися військовою (інтендантською службою) та цивільною окупаційною владою, які супроводжувалися примусовим вилученням наявного збіжжя та продуктів а також свійських тварин: у землевласників-поміщиків забирали «зерновий хліб, масляне насіння, картоплю, сіно, яру та озиму соломку» «у лісових регіонах Карпат Буковини, тобто у Кимполунгському, Гурагоморському і частині Радауцького повітах та інших повітах Прикарпаття, реквізували рогату худобу: 50 % – у румунського та русинського населення і 75 % – у німецьких колоніях. Реквізиції не підлягали лише дійні корови та

корови віком до 8 місяців; в інших частинах Буковини й Галичини реквізували від 5 % – до 20 % кіз і до 50 % – овець і свиней. Не підлягали реквізиції молодняк кіз та овець (до 1 року), свині до 6 місяців; у господарствах, де знаходилися сурогатні корми для коней і худоби, а також сіно і яра солома, реквізували їх повністю» [6, арк. 14]. Важливо акцентувати увагу на тому, що закупівельні (тверді) ціни на продукти і фураж, які затверджувалися окупаційною владою, були значно нижчими ніж вищезгадані такси на продукти і значно нижчими за ринкові ціни. Через постійні реквізиції майна у більшості селянських господарств спостерігалася критична нестача засобів для здійснення сільськогосподарських робіт: тяглової худоби для обробітку землі, інвентаря, посівного матеріалу, кормів для худоби тощо.

5. Встановлення окупаційною владою грабіжницьки низьких закупівельних та реквізиційних цін. Наведемо один яскравий приклад, який був типовим: «у Товмацькому повіті у кожного селянина реквізували всю рогату худобу, крім однієї штуки і платили 1/5 – 1/10 дійсної вартості. Коні, свині, домашню птицю взагалі забирали даром» [9, с. 66]. Часто місцевому населенню за реквізовану худобу чи продукти нерозбірливим почерком виписувалися незрозумілі квитанції без виплати грошей, і «з цими сумнівними документами селянам рекомендувалося звертатися у корпусне інтендантство», де їм начебто будуть здійснені оплати [9, с. 35].

6. Запровадження російської системи оподаткування на окупованих територіях як для сільськогосподарських товаровиробників, так і для торгівлі сільськогосподарською продукцією посилювало податковий тиск на місцеве населення [15].

Таким чином, реалізація грабіжницької політики російської влади в окупованих нею регіонах Східної Галичини та Північної Буковини, яка супроводжувалася масовими грабежами, фізичним винищенням посівів та вже вирощеного збіжжя, грабіжницькими реквізиціями та закупівлями продуктів, фуражу, продуктивної та тяглової худоби для потреб російської армії, руйнацією зовнішньоекономічних зв'язків та внутрішньої торгівлі, створенням проблем у грошовому обігу та розрахунках, посиленням оподаткування, призводила до нестачі продуктів харчування в регіоні, а як наслідок, – до голоду місцевого населення.

Список використаних джерел

1. Берест І. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2009. 22 с.
2. Великочий В. С. Австро-Угорська політика в Галичині періоду Першої світової війни: штрихи до аналізу української історіографії // Проблеми історії України XIX–XX ст. 2010. Вип. XVII. С. 373–389.
3. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 192.
4. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 383.
5. Державний архів Тернопільської області. Ф. 370. Оп. 1. Спр. 451.
6. Державний архів Чернівецької області. Ф. 958. Оп. 1. Спр. 135.
7. Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні. Документи і матеріали (1914–1918 рр.). Х.: ХНАМГ, 2009. 360 с.
8. Зуляк І., Кліш А. Використання російською армією транспортних комунікацій в умовах Першої світової війни (на прикладі Тернопільської губернії) // Український історичний журнал. 2022. Число 4. С. 190–203.
9. Коріненко П., Терещенко В., Старка В., Киданюк А. Податки і повинності в галицькому селі (кінець XVIII – середина XX ст.). Тернопіль: Вектор, 2016. 200 с.
10. Кучера І. В. Наслідки політики російського окупаційного режиму для східногалицьких земель (1914–1917 рр.). Україна соборна: зб. наук. статей. Історична регіоналістика в контексті соборності України. 2005. Вип. 2. № 3. С. 253–260.
11. Лозинська І. Г. Організація російського цивільного управління у Галичині (серпень – вересень 1914 року) // Східноєвропейський історичний вісник. Вип. 2. 2017. С. 21–30.

12. Мазур О. Я., Патер І. Г. Галицька «Руїна»: соціально-економічне становище Східної Галичини (1914–1915 рр.) // *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584. С. 44–52.
13. Мазур О. Я., Сухий О. М. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади // *Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2000. № 408. С. 73–78.
14. Орлик С. Мародерство, грабежі і розбій під час російської окупації Східної Галичини та Північної Буковини в роки Першої світової війни // *Український історичний журнал*. 2022. № 2. С. 4–16.
15. Орлик С. Економічне становище та податна здатність селян Галичини і Буковини в період російської окупації в часи Першої світової війни // *Український селянин*. 2017. № 18. С. 93–99.
16. Орлик С. Криза внутрішньої торгівлі на окупованих Росією територіях Галичини і Буковини в період Першої світової війни та вплив її на продовольчий ринок // *Україна – Європа – Світ: міжнародний зб. наук. праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Тернопіль: Тернопільський націон. педагогічний ун-т імені Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 21. С. 137–146.
17. Орлик С. Митні кордони та установи російської окупаційної влади в Галицько-Буковинському генерал-губернаторстві у роки Першої світової війни / *Помежів'я історії. Націотворчі, культурні та туристичні виміри минулого і сьогодення України: Колективна монографія*. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2023. С. 64–75.
18. Орлик С. Цінова політика російської окупаційної влади на території Галичини і Буковини в період Першої світової війни // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2018. Вип. 1. Ч. 1. С. 48–58.
19. Орлик С. В. Закупівлі та реквізиції у селян Східної Галичини й Буковини під час російської окупації у роки Першої світової війни // *Український селянин*. 2019. № 21. С. 34–40.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 361. Оп. 1. Спр. 530.

Руслан ПІДСТАВКА

начальник відділу туризму та охорони культурної спадщини

Збаразької міської ради Тернопільської області

ЗБАРАЖ В РОКИ І СВІТОВОЇ ВІЙНИ: СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Дослідження історії суспільного-економічного життя Збаразького повіту Тернопільської губернії воєнного генерал-губернаторства Галичини в період окупації краю російською імперією 1914-1918 рр. в сучасних умовах повномасштабної війни є надзвичайно актуальним і мало би слугувати уроком для майбутніх поколінь. За винятком декількох фрагментарних публікацій, що описують спогади очевидців тогочасних подій на Збаражчині, фахові комплексні історіографічні досліджень по темі не проводились.

Один з розділів своєї статті «Наш Збараж» громадський, політичний і кооперативний діяч краю, уродженець Збаража Василь Чернявський назвав «Перша світова війна» і поділив її на відповідні частини («російська окупація», «Револуція в росії», «Збараж знову під Австрією»). У пролозі «Від автора» В. Чернявський зауважував, що «Писати історію Збаража, чи будь-якого міста, на еміграції, де нема потрібних архівних матеріалів ні інших джерел, головню давньої преси, це дуже важке завдання. Зрештою, коли б деякі джерела і знайшлися, то життєві обставини не дозволяють шукати за ними і вивчати їх. І тому автор використав лише кілька джерел, які були йому відомі. Решта моєї історії чи хроніки базується на особистих спостереженнях і родинних переказах, тобто на пам'яті. До того ж автор не історик і навіть не журналіст. Все це автор просить мати на увазі і читача і критиків при оцінці цієї скромної праці, в якій, автор свідомий того, є браки і недоліки» [4, с. 499–504]. Однак В. Чернявський в